

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ЛИНОВИЦЬКА ОЛЕСЯ ВІКТОРІВНА

УДК 378: 159.9

**ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ:
ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ**

09.00.10 – філософія освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України
Андрущенко Віктор Петрович,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, ректор.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Лукашевич Микола Павлович,
Інститут вищої освіти НАПН України,
головний науковий співробітник відділу соціальних проблем вищої освіти та виховання студентської молоді;

доктор філософських наук, доцент
Джура Олександр Дмитрович,
Бурштинський енергетичний коледж
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, директор;

доктор філософських наук, старший науковий співробітник
Рижко Лариса Володимирівна,
Центр дослідження науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України, провідний науковий співробітник.

Захист відбудеться 01 лютого 2013 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «27» грудня 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження проблеми відповідальності в освіті обумовлена потребами розвитку освітньої галузі й насамперед пошуками відповідей на виклики, які делегують освіті сучасні світові процеси, зокрема, глобалізація та інформаційна революція. Водночас, зростання кількості учасників освітнього процесу, підвищення інтенсивності спілкування, розширення академічної мобільності, взаємодії міжнародних освітніх систем, масовий характер освіти неминуче вплинули на її якість. Вказані процеси позначилися на відповідальності учасників освітнього процесу не тільки в контексті його належної організації, але й змінили уявлення про освітній ідеал сучасності. Відповідальність освіти сьогодні є не меншою, ніж кілька десятиліть тому. Водночас, цілком очевидним є те, що в сучасній системі освіти з'явилися нові явища, які потребують переосмислення. Зокрема, державні видатки на освіту далеко не в повній мірі забезпечують її потреби, водночас зростає об'єм інвестицій з боку приватного сектору.

Сучасна освіта постає як відкрита система, ключовими пріоритетами якої є забезпечення рівного доступу до якісної освіти, навчання впродовж усього життя, впровадження інформаційних технологій, організація ефективного дистанційного навчання, підвищення рівня та обсягу самостійної роботи тих, хто навчається тощо. Реалізація вказаних пріоритетів пов'язана із рядом суперечностей як в системі освіти, так і загалом в суспільстві. Актуальні тенденції вимагають, з одного боку, формування нової відповідальної державної політики в галузі освіти, а з іншого, докорінної зміни поглядів на відповідальність самих учасників освітнього процесу. Епіцентр відповідальності змістився у внутрішню площину особистості, з огляду на що дослідження цього процесу має глибокий теоретичний і практичний сенс. Адже тільки з урахуванням усіх механізмів відповідальності особистості за освіту можна досягти її бажаної якості.

Питання відповідальності освіти посідає особливе місце в новітньому філософському дискурсі. Обговоренню цієї проблеми, зокрема, була присвячена Всесвітня конференція з вищої освіти, яка відбулася в липні 2009 р. у Штабі ЮНЕСКО в Парижі (Франція). За матеріалами розгляду було ухвалено Комюніке, в якому питання відповідальності було визначене як одне з найбільш актуальних у розвитку сучасної освіти. Ця проблема також була серед найбільш дискусійних на черговому саміті міністрів освіти країн Європейського простору (Париж, 2010 р.). Як зазначалося в матеріалах саміту, освіта не тільки озброює людину знаннями, виробляє навички практичної діяльності, але й формує світогляд, систему ціннісних орієнтацій, які супроводжують особистість протягом усього життя й визначають внутрішні спрямування її життєвого процесу. В цьому насамперед і полягає чимала відповідальність освіти не тільки перед суспільством, але й перед конкретною особистістю.

Гострі дискусії щодо проблеми відповідальності розгорнулися в березні 2011 р. під час розгляду у Верховній Раді України нової редакції Закону «Про вищу освіту». Зокрема, найбільші суперечки точилися навколо проблеми безпосередньої відповідальності університетів за якість освітніх послуг. Пропонувалося надати випускникам вищих навчальних закладів України можливість отримувати дипломи не від уповноваженого державного органу – міністерства країни, а безпосередньо від того вищого навчального закладу, який вони закінчили. Передбачалося, що відповідальність має пронизувати всі ланки освіти, делегуватися кожному учаснику навчально-виховного процесу.

Отже, вивчення проблеми відповідальності освіти, суб'єктів її реалізації – особистостей, інститутів, організаторів тощо – належить до найбільш актуальних і практично значущих завдань.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Окремі аспекти проблеми відповідальності освіти ґрунтовно досліджувалися зарубіжними і вітчизняними вченими. В основному «відповідальність» розглядається в межах етичної, юридичної або політичної проблематики, але й тут фундаментальні праці, де концепт відповідальності був би власним предметом дослідження, відсутні.

Серед зарубіжних науковців, які приділили увагу питанням відповідальності освіти – Д. Белл, Є. Вайцзеккер, Г. Гадамер, Р. Дарендорф, Ж. Деріда, В. Зобарт, М. Квек, Е. Ловінс, Дж. Ньюмен, А. Тойнбі, О. Тоффлер, П. Тейяр де Шарден, К. Ясперс та інші.

Чимало праць проблемам відповідальності освіти присвятили такі російські дослідники як К. Абульханова-Славська, І. Андріаді, В. Бродулін, Г. Волков, О. Газман, Б. Гершунський, Н. Голованова, А. Горкін, А. Гусев, Ю. Давидов, В. Зинченко, И. Кон, В. Лакшин, Н. Ланда, І. Лернер, Ф. Михайлов, Н. Моїсеєв, Н. Рибаків, А. Мудрик, К. Муздибаєв, Б. Неменський, А. Нисимчук, А. Петровський, М. Прокоф'єв, Н. Промашкова, А. Прохоров, В. Панов, М. Скаткін, Н. Шахмаєв та інші.

В українській науковій традиції тему відповідальності освіти піднімали Г. Ващенко, А. Макаренко, М. Пирогов, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші. В останні роки проблему відповідальності освіти в різних площинах досліджували В. Андрущенко, Т. Аболіна, В. Астахова, В. Бакіров, В. Бех, А. Бойко, В. Богданов, В. Бондар, Р. Вернидуб, В. Вікторов, О. Гомілко, Е. Герасимова, Л. Губерський, Д. Дзвінчук, В. Дзоз, О. Джура, Т. Жижко, В. Журавський, А. Єрмоленко, В. Євтух, М. Євтух, О. Кононко, В. Кремень, В. Кушерець, В. Курило, В. Луговий, М. Михальченко, В. Молодиченко, В. Муляр, С. Ніколаєнко, В. Огнев'юк, Л. Панченко, О. Плахотний, В. Покась, М. Поляков, І. Предборська, В. Савельєв, О. Савченко, В. Савченко, С. Сисоєва, С. Терепиций, О. Уваркіна, Г. Філіпчук, В. Ярошовець та інші.

Проте розгляд зазначеної тематики жодною мірою не можна вважати завершеним. Адже, незважаючи на чисельні роботи, в яких досліджуються різні фрагменти відповідальності освіти, дотепер залишаються недостатньо

розробленими загальні питання не тільки соціальної і моральної, але й соціокультурної відповідальності. Водночас більш чіткого визначення потребують природа і зміст відповідальності освіти загалом. Крім того, відсутня виразна класифікація її видів, недостатньо вивчені соціальні механізми регуляції відповідальної поведінки індивідів. Глибокого розгляду мають зазнати також питання зв'язку і взаємодії різних типів соціокультурної відповідальності та її прояви в міжособистісних стосунках. У зв'язку з цим, на особливу увагу заслуговують питання, які пов'язані з побудовою універсальної соціально-філософської концепції відповідальності в освіті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний із темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Принципи організації та тенденції розвитку вищої освіти у ХХІ ст.» (рішення Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол № 5). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 24 грудня 2009 року).

Метою дослідження є концептуалізація моделі відповідальної освіти спрямованої на гармонійне поєднання соціокультурних потреб особистості та суспільних пріоритетів на основі антропологічних та аксіологічних підходів.

Досягнення цієї мети вимагає розв'язання таких дослідницьких завдань:

- визначити вплив модернізації освіти на становлення освітньої парадигми відповідальності;
- розглянути суб'єкт-суб'єктний вимір освіти в площині відповідальності;
- запропонувати модель відповідальної державної політики в галузі освіти;
- дослідити відповідальність у сфері підготовки педагогічних кадрів;
- з'ясувати сутність змістовної відповідальності закладів освіти;
- проаналізувати міру особистої відповідальності учнів і студентів у контексті розширення академічних свобод;
- дослідити природу наукового інтегралу відповідальності в освіті;
- проаналізувати відповідальність навчального закладу за підготовку кваліфікованих професіоналів;
- дослідити гуманістичний аспект соціокультурної відповідальності освіти в контексті національних та загальнолюдських цінностей.

Об'єктом дослідження є модернізація освіти України як соціального інституту.

Предмет дослідження – концептуальні засади освітньої парадигми відповідальності.

Методологія дослідження. Виконанню поставлених дослідницьких завдань сприяло застосування комплексу загально-філософських, загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, що забезпечило можливість обґрунтування новизни та достовірності одержаних наукових результатів. Вивчення соціокультурної відповідальності освіти щонайперше ґрунтувалося на використанні методологічних принципів діалектики в її класичному розумінні й сучасній інтерпретації, об'єктивності, практики, конкретно-історичного розгляду, системності, цілісності тощо.

Крім того, стрижневими щодо визначення теоретико-методологічних засад дослідження відповідальності освіти виявилися принципи конкретно-історичного розгляду, системності й цілісності; провідними під час розгляду суб'єкт-об'єктного виміру освіти в площині відповідальності – принципи діалектики, об'єктивності та практики; фундаментальними стосовно вивчення відповідальної державної політики в галузі освіти – принципи системності й цілісності; головними у з'ясуванні сутності змістовної відповідальності закладів освіти – компаративний метод, аналіз і синтез; ключовими для дослідження відповідальності у сфері підготовки педагогічних кадрів – методи узагальнення, індукції й дедукції; основними в аналізі міри особистої відповідальності учнів і студентів у контексті розширення академічних свобод – методи абстрагування, порівняння та аналогії; визначальними з приводу встановлення природи наукового інтегралу відповідальності в освіті й квінтесенції його гуманітарного аспекту – аналітико-прогностичний, гіпотетико-дедуктивний та ін. методи. Також широко використовувався міждисциплінарний підхід до дослідження політичного аналізу й прогнозування ідеологічних процесів у суспільстві загалом та в молодіжно-студентському середовищі, зокрема методи ідеалізації та екстраполяції.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в ньому сформоване інтегративне бачення природи та сутності відповідальності освіти, здійснюване під впливом ринкових трансформацій, практично вперше у вітчизняній літературі розглядається єдність двох процесів, що розгортаються в освіті – модернізація і відповідальність, їх взаємовплив і взаємозалежність, виокремлені й обґрунтовані напрями цієї взаємодії та особливості її реалізації в українському суспільстві.

Новизна віддзеркалена в наступних наукових положеннях, що виносяться на захист:

Вперше:

– відповідальність освіти визначена як соціокультурний феномен, який спрямований на розгортання освітнього процесу за новітніми теоретично обґрунтованими та практично вивіреними нормативами, реалізація яких забезпечує високу якість освіти і її конкурентну здатність; обґрунтовано, що освіті належить ключова роль в процесах, які визначають головні параметри

суспільства: освіта виступає регулятором становлення, трансформації та підтримки існування практично усіх соціальних систем;

- здійснено структурування відповідальності в освіті за її суб'єктами, кожному з яких визначено міру відповідальності й імператив її забезпечення; показано, що суб'єкт-суб'єктний вимір відповідальності постає як міра усвідомлення кожним суб'єктом рівня власної свободи і відповідальності в навчально-виховному процесі; доведено, що суб'єкти освіти несуть відповідальність за трансляцію цінностей, знань, культурних кодів від одного покоління до іншого, без чого не можливо уявити не тільки підтримку його основних функцій та забезпечення розвитку, але й саме існування суспільства як такого;

- запропоновано концептуальну модель відповідальної державної освітньої політики, проаналізовані її завдання, зміст та напрями формування; показано, що оптимальна модель створює фундамент для розгортання перспективних освітніх інновацій, зберігаючи при цьому кращі освітні традиції; доведено, що освіта, особливо вища освіта, відповідальна за розвиток усіх без винятку галузей науки, а відтак практично самостійно визначає основні тенденції розвитку матеріальної та духовної сфер суспільства;

- проаналізовано сучасний стан підготовки педагогічних кадрів; доведено, що відповідальна освіта формує національну еліту у всіх сферах: від політики і економіки, до культури і мистецтва; від того хто, як і на яких принципах готує національну еліту безпосередньо залежить не тільки сучасний стан, але й майбутнє даного суспільства;

- досліджено змістовну відповідальність закладів освіти з огляду на розвиток їх автономії, ефективність організації навчального процесу, вдосконалення моральних якостей керівних кадрів та викладацького складу; обґрунтоване соціокультурне призначення педагога, що постає як його відповідальність перед суспільством, а моральна позиція педагога є засадою його соціокультурної відповідальності.

Уточнено:

- принципи відповідальності учня й студента в контексті реалізації їх академічних свобод, підвищення дисципліни навчального процесу, академічної чесності та ролі студентського самоуправління;

- тезу про науковий інтеграл і гуманітарну складову освітнього процесу як підставу забезпечення належної соціокультурної відповідальності освіти; показано, що освіта відповідальна за «постачання» суспільству професіоналів, без участі яких не мислиме існування національних економік, культури, забезпечення суспільного поділу праці, гарантування соціального порядку і безпеки окремих членів суспільства;

- корелятивну залежність між ефективним розвитком сучасного суспільства та відповідальністю освіти, що полягає у взаємопотенціуючій дії, а саме: ефективний розвиток сучасного суспільства можливий лише на підставі

відповідальності освіти, яка завдяки здатності випереджального віддзеркалення дійсності, вірогідних перспектив і альтернатив розвитку не лише освітньої, а й суспільної сфери загалом, набуває статусу локомотива суспільних перетворень.

Подальший розвиток отримали:

- уявлення про відповідальність навчального закладу за виконання освітою функції «соціального ліфту», завдяки якому відбувається перемішування соціальних верств, забезпечується зняття соціальних бар'єрів та зняття соціальної напруги. Можливість отримання освіти, яке гарантується кожному незалежно від соціального статусу, є запорукою не лише постійного оновлення, але й утримання суспільного миру і злагоди;

- гуманістичний дискурс відповідальності; доступна і якісна освіта створює запобіжник «консервації» політичної і економічної еліти і несе відповідальність за надання життєвого шансу будь-якій людині; отримання освіти як правило є попередньою умовою підвищення соціального статусу, без чого соціальне розшарування переходило б з покоління в покоління, що в свою чергу ставало б причиною відсутності розвитку суспільства у всіх сферах та провокувало соціальну напругу.

Теоретичне і практичне значення визначається тим, що в ньому вперше у вітчизняній філософії поставлена і системно вирішена проблема відповідальності в освіті, без розв'язання якої неможливий ефективний і якісний розвиток освітньої галузі. В дисертації не тільки визначено основне соціокультурне призначення освіти, але й обґрунтовано зростання її відповідальності з огляду на виклики, пов'язані із сучасними глобальними проблемами. Ґрунтовно розглянуто суб'єкт-суб'єктний вимір освіти в парадигмі відповідальності; чітко визначено зміст поняття «суб'єкта» як носія конкретного рівня свідомості, діяльності й свободи; з'ясовано структуру суб'єкта педагогічного процесу (дитина, учень, студент, педагог, вихователь, керівник закладу освіти, держава), а також міру усвідомлення кожним суб'єктом рівня власної свободи і відповідальності в навчально-виховному процесі. Сформульовано завдання формування на системному рівні відповідальної державної політики в галузі освіти та відповідальної підготовки педагогічних кадрів. Встановлено соціокультурне призначення педагога і його відповідальність перед учнем, батьками, суспільством, а також відповідальність учня та студента в контексті підвищення рівня їх академічної свободи. Запроваджено й обґрунтовано зміст понять наукового інтегралу відповідальності в освіті, гуманітарного аспекту соціокультурної відповідальності освіти, гуманітарної місії освіти тощо. Матеріали дослідження можуть бути використані під час читання курсів лекцій з філософії, філософії освіти, політології та культурології у вищих навчальних закладах країни. На їх підставі також може бути підготовлений спеціальний курс для студентів гуманітарних спеціальностей.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, а також на ряді міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій та семінарів, а саме: Науково-практичному семінарі «Освіта в полікультурному просторі ХХІ століття: пошук стратегічних пріоритетів» (м. Київ, 2009); II Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (м. Тернопіль, 2009); Науково-практичному семінарі «Інноваційні стратегії розвитку освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (м. Київ, 2009); Науково-практичній конференції «Університетська освіта в Україні і світі: стан, проблеми та шляхи розвитку» (м. Луцьк, 2009); Міжнародній науковій конференції «Наукова еліта як соціально-економічний фактор розвитку держав в умовах глобалізації» (м. Київ, 2010); Науково-практичній конференції «Основні напрями модернізації вищої освіти в контексті викликів епохи» (м. Київ-Глухів, 2011); Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Інноваційні технології в дошкільній освіті: духовний розвиток дитини» (м. Київ, 2011); I міжнародній науково-практичній конференції студентів і молодих вчених «Дитинство. Освіта. Соціум» (м. Київ, 2011); Міжнародному форумі ЮНЕСКО «Рейтинги та оцінка вищої освіти – сильні та слабкі сторони» (м. Париж, 2011); Науково-практичному форумі «Стратегія розвитку екологічної освіти в Україні» (м. Київ, 2011); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Освіта і доля нації. Сковородинівська традиція і сучасна філософія освіти» (м. Харків, 2012); II Міжнародній науково-практичній конференції «Наукова еліта у розвитку держав» (м. Київ, 2012).

Публікації. Основні положення, ідеї і висновки дисертаційної роботи оприлюднені у 22 публікаціях, з них: 1 – одноосібна монографія, 20 – статті у наукових фахових виданнях з філософських наук, 1 – стаття в інших наукових збірниках.

Кандидатська дисертація на тему: «Вибір антибактеріальних препаратів у комплексному лікуванні генералізованого пародонтиту у хворих на виразкову хворобу шлунка та дванадцятипалої кишки, асоційовану з *Helicobacter pilory*» була захищена в 2001 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовуються.

Структура дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається із вступу, шести розділів, висновків та списку використаних джерел (360 позицій). Загальний обсяг дисертації – 400 сторінок, із них основна частина дисертації – 361 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дисертаційного дослідження, а також визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, ступінь їхньої апробації.

У **першому розділі** – **«ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ»** – розглянуто основні теоретичні джерела і методологічні підвалини вивчення відповідальності освіти та сучасний стан опрацювання зазначеної проблеми.

Відзначено, що одна з особливостей сучасної філософії освіти виявляється, головним чином, у прагненні до подолання міждисциплінарних меж, поєднанні різноманітних наукових підходів у філософських дослідженнях. Відзначено, що дослідницькі розвідки з даної проблематики, зокрема в площині радянського та пострадянського простору, різняться між собою, в першу чергу тим, що спираються на різні теоретико-методологічні засади та є відповіддю на різні виклики часу.

Проблема відповідальності радянськими вченими почала активно опрацьовуватись з кінця 60-х років ХХ століття, більшість робіт з яких була присвячена морально-етичному зрізу відповідальності, а головний наголос ставився на формуванні моральної відповідальності особистості в умовах соціалізму. У 80-х роках ХХ ст. набуло поширення дослідження питань відповідальності суб'єктів науки, яка зростає в умовах піднесення ролі наукових відкриттів та в контексті гонки озброєнь. Теоретичні пошуки радянських дослідників відображали пануючу в даний час ідеологію та будувались, переважно, на основі ідей К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, матеріалів з'їздів КПРС.

Осмислення феномена відповідальності дозволяє нам стверджувати, що досліджуване поняття є досить багатозначне, а проблема відповідальності освіти вельми багатогранна. Нинішній стан філософського осмислення відповідальності освіти характеризується зацікавленістю вітчизняних та зарубіжних дослідників даним феноменом в умовах розвитку бізнесових структур, включеності людини в систему технічних, біотехнічних та соціотехнічних маніпуляцій, пошуку планетарної етики відповідальності.

Як один із вагомих соціальних інститутів система освіти органічно пов'язана з природою і панівною спрямованістю суспільного життя та з різними сферами його організації. З огляду на це в макросистемному розрізі вона, по-перше, постає як механізм збереження суспільного досвіду й ладу, по-друге, є джерелом забезпечення економіки країни фахівцями, а по-третє, з боку людиноцентристського підходу освіта пов'язана зі становленням людини, розкриттям її духовного й інтелектуального потенціалу, відтворенням і розвитком в ній певних якостей.

Водночас філософи, соціологи, політологи, педагоги та інші дослідники останнім часом усе більше звертають увагу на те, що розвиток людства лише за рахунок економічного зростання та збільшення технічної могутності є небезпечним і досить обмеженим. Майбутню еволюцію суспільства понад усе визначатимуть рівень культури й мудрість людини. Тому сучасна освіта виявляється не тільки провідним засобом наукового пізнання світу і реалізації об'єктивних суспільних потреб у постійному накопиченні та оновленні знань, але й сферою залучення людей до культури, моралі та мистецтва.

Поняття «відповідальності освіти» досить часто співвідносять із поняттям «якість освіти», індикатором якої є сукупність властивостей особистості з притаманно їй вищою освітою. Проте якість освіти відображає насамперед професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість індивіда, зумовлюючи здатність задовольняти і його особисті духовні та матеріальні потреби, і потреби суспільства загалом. На нашу думку, за обсягом категорія відповідальності є більш широкою, ніж поняття якості освіти, оскільки містить не тільки функціональну, але й філософсько-світоглядну складову. Категорія відповідальності скеровує людину на певні ціннісні імперативи, деонтологію освіти, у той час як поняття якості освіти орієнтує на стандарти, нормативні вимоги тощо.

Під соціальною відповідальністю вищої освіти необхідно мати на увазі відповідальність суб'єктів освіти перед суспільством за результати і якість їх професійної діяльності. Соціальна відповідальність є тим інструментом, завдяки якому відбуваються трансформації вихідних обставин у результативні дії, продукти діяльності, покращення об'єктивованого стану будь-якого утворення. Поняття відповідальності освіти може бути витлумачене не тільки у вузькому функціональному контексті, але й в більш широкому контексті «відповідальності», який містить моральну та ціннісно-нормативну складову. У першому випадку відповідальність освіти змістовно є більш наближеною до якості освіти і може розумітися як відповідність певним стандартам – міжнародним, державним, галузевим, тобто як відповідність соціально-економічному попиту на певні професії, як співвідношення економічних витрат на підготовку та ефекту від професійної діяльності; як відповідність знань, які надаються освітою рівню розвитку науки й техніки в суспільстві та в світі загалом. Невідповідність може бути скоригована на рівні окремих суб'єктів освіти.

У більш ширшому контексті категорія відповідальності освіти може розумітися також як відповідальність перед випускником щодо обсягу професійних знань, шансів здобути перше робоче місце і побудувати кар'єру. Для вищої школи пріоритетним є розвиток суб'єктної відповідальності індивіда, який визначається перетворенням особистісного ресурсу (здібностей, знання, досвіду) в суспільно корисний ресурс – суспільні блага. Але варто враховувати й «дифузю відповідальності» як безпосередню кореляцію соціально

відповідальної активності щодо кількості учасників соціальної ситуації, оскільки це не суперечить її розмежуванню з відповідальністю як диверсифікацією. Крім того, треба мати на увазі відповідальність інституту освіти перед суспільством за його поточний і майбутній розвиток, за рівень освіченості та професіоналізму членів суспільства, за те місце, яке країна посідає на світовій арені в системі глобального розподілу праці тощо.

Освіта має перед суспільством відповідальність щодо забезпечення його розвитку, соціалізації і соціальної мобільності, транспарентності та відкритості. Проте й суспільство має забезпечувати освіті належне визнання, створювати попит на освітні послуги. Освіта має відповідальну місію перед економікою, забезпечуючи ринок праці кваліфікованими кадрами, які відповідають актуальним економічним вимогам. Економічні інститути своєю чергою відповідають за інвестування в освіту (маються на увазі не лише прямі інвестиції, але й частка бюджетно-податкових коштів, котрі спрямовуються в освіту державою).

Щодо науки освіта не лише зобов'язана забезпечувати її майбутніми дослідниками і розвивати наукові школи, імплементувати та поширювати наукові досягнення, але й повинна мати можливість кооперації, доступу до результатів і процесу наукових досліджень. Відповідальна перед особистістю за обсяг знань, професійних навичок, якостей, цінностей освіта має також враховувати бажання людини вчитися, дотримуватися освітніх норм, виконувати передбачені освітні процедури. З огляду на це освіта тісно пов'язана із збереженням культурно-історичного простору, громадянським вихованням, завданнями не лише навчання або професійної соціалізації, але й вихованням людини, розкриттям її інтелектуального й творчого потенціалу, що розпочинається із культивування відповідальності.

Водночас у світі, що глобалізується, відповідальність освіти актуалізується як відповідь на сучасні виклики: пришвидшення темпів суспільного розвитку, підвищення значення інформації та інновацій, посилення взаємозв'язаності суспільств і їх окремих інститутів, збільшення просторової та соціальної нерівності й мобільності, технологічні та екологічні загрози.

В зазначених межах реалізуються різнопланові функції освіти: соціально-економічні, соціально-політичні, науково-дослідницькі, соціокультурні, серед них і функція соціального контролю. Крім того, щодо виховання й розвитку людини як мети освіти можна виокремити аксіологічну, пізнавальну, психологічну, комунікативну, креативну функції освіти. Реалізація кожної з них є частиною соціальної відповідальності освіти, якій притаманна розгалужена система відповідальних відносин, суб'єктами яких можуть бути міжнародні інститути, держава та її окремі структури, суспільство, соціальні групи, локальні громади та інші соціальні підсистеми й інститути, а також особистість.

У другому розділі – **«ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ»** – визначено, що модернізація

системи вищої освіти в Україні (Закон «Про вищу освіту» та ряд нормативних актів Міністерства освіти і науки) має деякі спільні ознаки з Болонським процесом (уведення ступеневої системи освіти), але за більшістю напрямів вона йому не відповідає. Це пов'язано з тим, що вихідні концепції такої модернізації не були зорієнтовані на інтегрування національної системи освіти в Європейський простір. Вони більшою мірою мали «внутрішній» характер і переважно зводилися до «прилаштування» системи вищої освіти до нових внутрішніх реалій. На сучасному етапі концепцію реформування вищої освіти слід докорінно переглянути і створити програму послідовного її зближення з європейським освітнім і науковим простором.

З'ясовано, що сучасна українська освіта стоїть перед необхідністю відповіді на двоєдиний виклик: з одного боку, йдеться про потребу бути на рівні вимог глобалізованого й інформаційного суспільства, з іншого боку, доводиться враховувати об'єктивні ресурсні обмеження, які є результатом кризових соціально-економічних процесів у межах України і світового господарського комплексу.

Євроінтеграційні процеси актуалізують потребу в теоретичному осмисленні проблем конституювання європейського науково-освітнього простору, можливостей і перспектив входження в нього національного освітнього простору. Річ у тім, що європростір репрезентує, з одного боку, цивілізаційний рівень освіти, її відповідність вимогам суспільства знання, а з іншого – гуманістичні принципи західної цивілізації. Отож, європеїзація національного освітнього простору вимагає, по-перше, його інформаційно-комп'ютерної модернізації, а по-друге – взаємоузгодити європейські світоглядні орієнтири з національними духовними вартостями.

Зміст освіти як основний аспект її відповідальності перед суспільством визначається наукою та соціальною практикою. Науковість навчально-виховного процесу має щонайменше два виміри. Перший пов'язаний із взаємозв'язком і взаємопроникненням науки та освіти як соціальних інститутів; зрощенням процесів передачі знань, за яку відповідає освіта, із функцією продукування, виробництва знання – головною функцією науки. Другий вимір передбачає організацію педагогічного процесу відповідно до дидактичних, науково-обґрунтованих принципів (тобто відповідність освітніх технологій, дидактичних засад педагогічній науці) і стосується конкретних засобів, технологій, методів інтеграції наукових елементів в освіту, використання інформаційних технологій, менеджменту та форм організації досліджень.

Головними напрямками підвищення наукового рівня навчального процесу є забезпечення випереджаючого розвитку всієї системи освіти, її спрямованості на проблеми майбутньої постіндустріальної цивілізації; формування безперервної системи освіти; запровадження гуманістично орієнтованих методів інноваційного та розвиваючого навчання на підставі використання перспективних інформаційних технологій; збільшення інтеграції науки та освіти

із практичною та виробничою діяльністю, формування «трикутника знань» (освіта-наука-інноваційна практика) в умовах навчальних закладів; забезпечення більшої доступності освіти для населення планети через використання можливостей дистанційної освіти та самоосвіти із застосуванням інформаційних і телекомунікаційних технологій; активізація гуманного та творчого начала в освіті, створення передумов для всебічного розвитку й саморозвитку особистості, індивідуалізації та диференціації навчання, переходу на особистісно орієнтовані педагогічні технології; формування комунікативних навичок, уміння співпрацювати у колективі, відповідальності за індивідуальні та колективні рішення.

Важливим завданням науково-освітньої інтеграції є створення цілісних засад розвитку фундаментальної освіти шляхом, по-перше, зміни співвідношення між прагматичним і загальнокультурним компонентами освіти. Пріоритетними мають стати проблеми розвитку загальної культури особистості, формування в неї наукових форм системного мислення. По-друге, необхідна зміна змісту і методології навчального процесу, що передбачає поглиблене вивчення фундаментальних законів природи і суспільства, створення принципово нових навчальних курсів, орієнтованих на формування цілісних уявлень про наукову картину світу, на формування навичок системного її пізнання.

Одним з головних векторів якісної перебудови освітньої системи є перехід від концепції підтримуючого до концепції випереджаючого навчання, орієнтованого на майбутнє, на такі умови життя і професійної діяльності, в яких випускник опиниться після закінчення навчання. Такий підхід є актуальним, оскільки значна частина знань старіє протягом 3-5 років. Важливою умовою реалізації системи випереджаючої освіти є її тісний зв'язок з наукою, їх взаємопроникнення.

В розділі проаналізовано безпосередні та опосередковані зміни в освіті, що розгортаються під впливом ринкових перетворень, серед них виокремлюються такі процеси, як інноваційний характер розвитку освіти, індивідуалізація і демократизація освітнього процесу, його інформатизація та прагматизація. Провідну роль у системі чинників модернізації освіти відіграє демократизація; здійснено аналіз об'єктивних та суб'єктивних факторів, що зумовлюють потребу в демократизації освіти (глобалізація, зростання громадянської активності особистості, розширення та поглиблення міжнародних контактів і домовленостей, прозорість світових процесів тощо); визначено сутність демократизації освіти в залученні до розв'язання її основних проблем якомога ширшого кола громадськості; проаналізовані суб'єктивні відхилення від демократичних перетворень в освіті та засоби їх уникнення, становлення державно-громадського управління освітою.

Під гуманітаризацією освіти слід розуміти індивідуальне самовизначення особистості, розвиток її самосвідомості й самоосвіти задля самореалізації в

особистісному і професійному планах. Завдання гуманізації полягає в тому, щоб не протиставляти гуманітарну і технічну освіту, а шукати шляхи їх оптимізації в єдності і взаємопроникненні.

Наголошується, що сучасну гуманізацію освіти слід розуміти насамперед як переорієнтацію на особистість, на формування людини як унікальної цілісної творчої індивідуальності, яка прагне до максимальної реалізації власних можливостей (самоактуалізації), відкрита для сприймання нового досвіду, здатна здійснювати свідомий і відповідальний вибір у різних життєвих ситуаціях. Гуманізація освіти – це процес і результат пріоритетного розвитку загальної культури та самоствердження особистості, формування особистісної соціальної зрілості студентів.

Важливого значення в гуманізації взаємин набуває толерантність як одна із громадянських якостей особистості. Педагогіка толерантності має навчати вмінню аналізувати ситуацію, розвивати здатність до критичного самоаналізу, виховувати терпляче ставлення до інших думок і позицій. Саме гуманізація взаємин виводить громадянина з кола егоїстичних інтересів, залучаючи його до широкої спільної діяльності та виявляючи миротворче демократичне ставлення до співгромадян.

Протягом навчання і виховання у вищому навчальному закладі студентів необхідно долучити до процесу поглибленого самопізнання, навчити бачити власні недоліки та об'єктивно оцінювати свої чесноти. Водночас існує потреба призвичаїти студентів до колективних форм праці, розвинути в них навички соціального партнерства та толерантності.

Ще однією загрозою відповідності університетів є прагматизація вищої освіти, переорієнтація на сервісну функцію вищої освіти, на домінування ринку освітніх послуг. Стихійна комерціалізація освітніх і наукових процесів негативно позначається на їх соціальній відповідальності. Крім цього, для України актуальною є проблема масової «університетизації» системи вищої освіти, збільшення кількості вищих навчальних закладів, а отже, кількості студентів, і як наслідок девальвації статусу вищої освіти, і знецінення університетського диплому.

Деградація духовних цінностей, втрата інтересу до одвічних людських ідеалів, моральний занепад суспільства спричинює катастрофічні наслідки: підвищення рівня злочинності, алкоголізму, наркоманії, збільшення самогубств, абортів, кількості розлучень, поширення венеричних захворювань, виникнення нових форм узалежнення, таких як телевізійна, комп'ютерна, ігрова залежність тощо. Це ставить перед освітою завдання переосмислити власну роль у формуванні особистості. Університет має мати мужність, щоб знову взяти відповідальність за її розвиток у свої руки.

У третьому розділі – **«СУСПІЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇЇ ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ»** – наголошується, що вектор освіти на відповідальність розпочинається з

опрацювання, затвердження і реалізації державної освітньої політики. Остання є відповідальною тоді, коли узгоджується з новітніми досягненнями в галузі науки, культури та соціальної практики, збігається з національними інтересами і корелюється з основними нормами, ухваленими в європейському освітньому просторі.

Сьогодні майбутнє стає все більш залежним від ставлення суспільства до освіти, від того, як трактується не тільки статус освіти, а й сам її зміст і функції. Починає усвідомлюватися та обставина, що майбутнє суспільства залежить не тільки від здатності сучасної людини прийняти нову систему координат, а й від того, чи здатна вона стати іншою за своїми інтересами, потребами, ціннісними настановами. При цьому цілком ясно, що в умовах інформаційного суспільства, в процесі переходу від «споживацької» до нової, гуманістичної концепції людини, головним в освіті XXI століття має бути рух до людини, до її духовності, розвиток її творчих здібностей, боротьба з технократичним снобізмом.

У науковій літературі дається кілька визначень поняття «державна освітня політика». Саме поняття «державна освітня політика» передбачає, що суб'єктом її є державні органи регулювання освітнього процесу (органи законодавчої, виконавчої та судової влади, інститути громадянського суспільства). Водночас у сучасних політичних умовах суб'єктами державної освітньої політики виступають як регіональні структури управління освітою, так і міжнародні органи та установи, які здійснюють освітню політику на світовому рівні (наприклад, ЮНЕСКО, Міжнародний валютний фонд, ЄС, Міжнародний фонд «Відродження» та інші). Склад і компетенції органів та інституцій освітньої політики є специфічними для кожної держави.

Визначальними пріоритетами української державної політики у сфері освіти, сформульованими в концепціях її модернізації, є стійкий розвиток системи освіти, підвищення якості й забезпечення сучасного рівня знань на підставі збереження їх фундаментальності і відповідності актуальним та перспективним потребам особистості, суспільства і держави; розширення доступності, підвищення ефективності тощо. Відповідальна державна освітня політика спрямована на формування певного рівня якості освіти. Тому світове співтовариство визнало якість освіти головною метою, пріоритетом розвитку суспільства у XXI столітті, якому підпорядковані всі інші показники людського життя.

В умовах реформування української системи освіти якість є головним чинником, який зумовлює перспективність поставлених завдань та ефективність їх виконання. У Національній доктрині розвитку освіти зазначено, що освіта – це стратегічний ресурс покращення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету й конкурентоспроможності України на міжнародній арені. А якість освіти визнана національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави. На її забезпечення

спрямовуються матеріальні, фінансові, кадрові та наукові ресурси суспільства й держави. Моніторинг якості освіти є засадою оцінювання державою і громадськістю освітніх послуг, рівного доступу громадян до здобуття якісної освіти. Отже, забезпечення високоякісної освіти на всіх її етапах та рівнях, оцінювання її результативності й управління якістю – одне з основних завдань розвитку відповідальної державної політики в галузі освіти, яке має не лише педагогічний або суто науковий контекст, але й соціальний, політичний та управлінський аспекти.

Державні документи в галузі освіти в Україні враховують більшість новітніх тенденцій світової освітньої діяльності, передусім гуманістичний характер освіти, перехід до її неперервної форми, забезпечення доступності та якості освіти. В державних документах, які окреслюють шляхи розвитку української освіти, особливе місце приділяється вихованню гармонійно розвиненої особистості. Першочергова увага звернена на формування любові до рідної землі, забезпечення духовної єдності поколінь, формування високої мовленнєвої культури, виховання духовної культури особистості та ін. Отже, зазначені документи спрямовані насамперед на формування і втілення національної політики у сфері освіти, відновлення змісту, форм та методів освітньої діяльності, інтеграцію освіти й науки. Ці документи також декларують приведення української національної системи освіти у відповідність до світових тенденцій.

Державна освітня політика повинна забезпечувати відповідальність держави, установ і відомств, яким делеговані права організації освіти. Відповідальність держави визначається державними гарантіями в галузі освіти, що своєю чергою підкріплюється показниками державного стандарту освіти. Державний стандарт встановлюється для всіх ланок та етапів освітньої діяльності згідно із державною освітньою політикою, потребами особистості та суспільства з урахуванням принципів входження України в європейський освітній простір.

Відповідальність установ і відомств, яким делеговані права в організації освітнього простору та освітнього процесу має подвійну природу. Вона передбачає відповідальність інтересам держави, з одного боку, і відповідальність перед учасниками освітнього процесу за якість освіти та відповідність сучасним вимогам – з другого. Задля цього протягом останніх років здійснюється пошук визначення поняття «індикатори функціонування освітніх систем», що є першочерговим завданням фахівців в багатьох країнах світу.

Відповідальність освіти пропонується розглядати не тільки з боку її відповідності потребам практики, досягненням науки і культури, але й з огляду на їх кореляцію з національними інтересами та адекватність національної політики в галузі освіти європейським нормам і стандартам. Адже світове співтовариство визнало, що освіта, добробут і здоров'я людини є

фундаментальними чинниками якості її життя, а якість освіти – головною метою, пріоритетом розвитку громадянського суспільства. Не випадково серед характеристик так званого індексу розвитку людського потенціалу, за яким Організація Об'єднаних Націй порівнює рівень соціального та економічного розвитку різних країн, показник освітньої діяльності є одним з трьох основних індикаторів в інтегрованій оцінці людського розвитку. Нині в Європі цей показник сприймається як простір для суспільного єднання і консолідації різних народів та держав.

В розділі підкреслюється, що концепція державної освітньої політики України має бути документально оформленою у вигляді нормативного правового акту. При цьому вона не повинна стати «мертвою буквою закону», а мати змогу постійно розвиватися, відображаючи необхідну зміну пріоритетної мети і завдань освітньої політики мірою розвитку суспільства.

У четвертому розділі – «СОЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: СОЦІОКУЛЬТУРНА СУТНІСТЬ ТА ДИНАМІКА» – досліджується діяльність окремих соціальних інститутів, функціонування яких розгортається в координатах свободи і відповідальності й спрямоване на виконання освітою притаманних їй функцій.

В різних освітніх парадигмах неминуче наявні розбіжні тлумачення суб'єкта. У класичній парадигмі освіта розглядається як раціональна діяльність щодо перетворення людини, її підготовки й адаптації до життя. Така активність виявляється невід'ємною ознакою певного суб'єкта, який ініціює і розгортає освітню діяльність. В межах класичної освітньої парадигми таким суб'єктом є тільки вчитель – дорослий, раціональний, освічений, а учневі (незрілому, ірраціональному, неосвіченому) відводиться роль об'єкта.

Некласичний тип філософування імплікує в освітній простір насамперед принцип суб'єкт – суб'єктного розуміння взаємодії учня й учителя. Завдяки цьому здійснюється спроба подолання базової суперечності класичної освітньої парадигми на користь принципу гуманізму, визнання абсолютної цінності особистості. Учень отримує право на власну активність, діяльність, вироблення власного смислу, а отже, й здобування знання (на противагу споживанню інформації) з оточуючого світу. В постмодерній парадигмі освіти суб'єкт постає суб'єктом самоосвіти, що вибудовує власну «освітню траєкторію» через реалізацію притаманних йому свободи, автономії, діяльності. У такому освітньому просторі суб'єкт набуває, з одного боку, особистої відповідальності за власну освіту в умовах «інформаційного вибуху» та експансії мас-медіа. Йому притаманна побудова власної ідентичності в умовах «невизначеної», ігрової, віртуальної реальності. Також значно розширюється діапазон особистісних виборів у сфері самовизначення, і, відтак, – відповідальність за них. З іншого боку, вимір віртуальності може надавати суб'єктові освіти характеристик неперсоніфікованості, оскільки знімається необхідність безпосереднього особистісного контакту суб'єктів в освітньому просторі.

Суб'єкт проявляє у віртуальній освіті переважно власну когнітивну природу, залишаючи прихованими культурні, національні та інші особливості. Суб'єкту освітнього простору виявляються притаманними свідомо діяльність і свобода як найбільш загальні аксіологічні домінанти його буття.

Розуміння суб'єкта як носія предметно-практичної активності та пізнання, який змінює власне буття, є системним фактором у предметному полі освітнього процесу. Можна стверджувати, що суб'єкт освіти має певну структуру, яка містить включеного в соціальні відносини носія різних форм і видів діяльності з притаманними йому індивідуальними комплексами особистісно-психічних функцій та відображенням результатів власної діяльності. Суб'єктами взаємодії в цій структурі можуть бути дитина, учень, студент, педагог, вихователь, керівник закладу освіти, управлінець освіти.

Є підстави стверджувати, що суб'єкт освіти – одна з основних ланок педагогічного процесу. Складові складної структури такого суб'єкта задіяні на всіх рівнях освіти незалежно від їх приналежності до різних шаблів педагогічного процесу або соціальних інститутів. Водночас успіх в освіті можливий лише за умови усвідомлення кожним суб'єктом педагогічного процесу певної міри власної свободи і відповідальності за свою діяльність. Відповідальність – це внутрішній контроль можливої активності суб'єкта, покликаний сприяти чи перешкоджати тим або тим соціальним процесам. Тому відповідальність суб'єкта освіти виникає не лише на підставі потреб навчально-виховного процесу, але й за наявності об'єктивних можливостей, тобто зовнішньої соціальної свободи і можливості внутрішньої свободи індивідів. Така свобода проявляється у варіабельності поведінки суб'єктів в одних і тих самих соціальних умовах залежно від свідомого цілепокладання, що реалізується, насамперед, як можливості вибору в процесі навчання та виховання.

Нами зазначається, що проблема відповідальності і проблема соціального суб'єкта є взаємообумовленими. В розділі розглядаються основні концептуальні підходи до проблеми визначення та динаміки соціального суб'єкта, сутність яких має осмислюватися у феноменологічному, діяльнісному, формаційному та цивілізаційному ракурсах.

На нашу думку, в межах феноменологічного аспекту поняття соціального суб'єкта розкриває свою суть за допомогою категорій «свідомість» та «самосвідомість». Вже на основі свідомості людина не лише відтворює об'єктивну реальність, а й активно та відповідально її перетворює. Вона здійснює постановку мети і шукає засоби її досягнення. У конституюванні інстанції відповідальності важливу роль відіграють різні елементи свідомості: відчуття, сприйняття, уява, мислення, що є ядром свідомості, а також увага, почуття та емоції. Проте особливий статус посідає все ж самосвідомість. Вона як невід'ємна частина свідомості дозволяє людині здійснювати самоконтроль і за діяльністю, і за вибором та здійсненням мети діяльності. Таким чином,

соціальним суб'єктом відповідальності постає передусім така особистість, яка наділена високим рівнем самосвідомості.

З'ясовано, що відповідальна діяльність як сутнісна характеристика індивіда, що розкривається через володіння ним достатніми знаннями і волею, здатність протистояти зовнішнім обставинам та визначати свої можливості, постає як процесом опанування природи, так і створення світу предметів культури. В контексті даного підходу, акцентуючи на цілісній формі організації відповідальної діяльності, в межах якої реалізується єдність потреб, цілей і дій, ми й можемо говорити про існування соціального суб'єкта. Виявлено, що на основі діяльнісного підходу соціальні суб'єкти відповідальності можна структурувати за декількома критеріями (об'єктивним, якісним, кількісним тощо).

З урахуванням формаційного вектору щодо розгляду даного питання доведено, що певний історичний період історії, коли одна суспільно-економічна формація змінює іншу, характеризується специфічними, притаманними лише йому, соціальними суб'єктами відповідальності, які на кожному з етапів визначали соціальну конфігурацію суспільства, його функціонування й розвиток. Головним критерієм розмежування соціальних суб'єктів постає класова відмінність, яка визначає місце суб'єкта відповідальності в системі виробництва та його роль в соціальній організації суспільства.

Цивілізаційний підхід є досить широким, оскільки поняття «цивілізація» дедалі більше розширює семантичне поле, що говорить про домінування тенденції неklasичних досліджень цивілізацій («мультиплікативний поворот»). Це явище обумовлює використання при цьому загальної схеми: доіндустріальні цивілізації – індустріальні цивілізації – постіндустріальна цивілізація. Застосування даного підходу до нашого дослідження дозволяє констатувати факт, що на сучасному етапі розвитку суспільства формується глобальний соціальний суб'єкт відповідальності у формі глобального суспільства.

На основі вищезазначеного, ми приходимо до висновку, що кожен з наведених підходів лише частково розкриває сутність соціального суб'єкта в контексті відповідальності, а саме його здатність формувати мету, обирати методи та засоби її реалізації, видозмінюючись відповідно до змін суспільних відносин. Лише в їх синтезі можна побачити дійсну сутність соціального суб'єкта відповідальності. Підкреслюється, що на сучасному етапі виникає принципово новий соціальний суб'єкт, глобальне суспільство, що в свою чергу веде і до видозміни самої відповідальності.

У п'ятому розділі – «СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ» – відповідальність освіти розглядається в контексті підготовки педагогічних працівників. Така підготовка, з одного боку, передбачає оволодіння ними необхідною сумою знань, умінь і навичок, які визначають сформованість діяльності педагогічних кадрів як носіїв відповідних цінностей, ідеалів та педагогічної свідомості. А з другого – в ній чітко прослідковується

соціокультурне призначення педагога і його відповідальність перед особистістю, що навчається, батьками, суспільством.

Соціокультурна відповідальність педагога – це особливі стосунки між ним як виконавцем конкретних завдань і суспільством. Тому за обсягом функціональних завдань така відповідальність є більш широкою, ніж обов'язки педагога. Вона передбачає не тільки необхідність, але й потребу та зацікавленість діяти певним чином. Соціокультурній відповідальності педагога притаманна власна особлива міра, яка об'єктивно зумовлена властивостями і закономірностями педагогічного процесу. Крім того, така відповідальність залежить від значущості педагогічної діяльності. Адже провідним елементом життєвої позиції особистості є її діяльність. Тому, характеризуючи педагога, насамперед необхідно мати на увазі його діяльність – що він і як робить. Педагог виявляється залученим у систему соціальних відносин, які панують у суспільстві. Соціокультурна відповідальність педагога як соціальне явище – це одна із сторін його життєвої позиції. Отже, така відповідальність спрямовує дії педагога відповідно до усталених у суспільстві соціальних норм.

Відповідальна підготовка педагогічних кадрів сьогодні є украй необхідною. Кожен, хто обирає професію педагога, бере на себе відповідальність за тих, кого він буде вчити і виховувати, одночасно відповідаючи за самого себе, власну професійну підготовку, своє право бути педагогом. Тому без формування соціокультурної відповідальності педагога нині неможливе вдосконалення духовної сфери суспільного життя і, як наслідок, – створення належних умов для розвитку особистості.

Із соціокультурною відповідальністю педагога тісно корелює його педагогічна відповідальність як важливий показник професіоналізму вчителя і засіб його професійної самореалізації. Цінність і значущість педагогічної відповідальності в професійному становленні визначається наявністю інтересу до знань, який є специфічним механізмом, що забезпечує розвиток майбутнього вчителя, відкритого до змін і творчого пошуку, дослідження динамічності педагогічного процесу та особистості того, хто навчається. Функціонування цього механізму визначається сукупністю педагогічних умов, дотримання яких під час організації навчально-пізнавальної діяльності стимулює розвиток педагогічної відповідальності й підвищує її роль у професійному зростанні майбутніх педагогів.

Формування професійної відповідальності майбутніх вчителів під час навчально-пізнавальної діяльності визначається змістом і рівнем їх активності. Найбільш важливим аспектом цієї активності є ставлення до навчання того, хто навчається. І навпаки. Безвідповідальне ставлення до навчання здатне перерости в безвідповідальність як рису характеру, яка виявляється передусім у професійній діяльності. Старанність, ініціатива і творчість під час оволодіння знаннями, прагнення поповнювати та оновлювати їх шляхом самоосвіти,

вимогливість до себе і колег – усе це є фундаментом формування професійної відповідальності майбутнього вчителя.

Розвиток професійної відповідальності неможливе без опори на духовно-моральний потенціал студентів, який протягом усього періоду навчання у вищому навчальному закладі збагачується, набуває нових граней, сприяє розвитку інтелекту, набуття професійних навичок. Покликання педагога не тільки в передачі знань, умінь і навичок, скільки у всебічному розвитку здібностей та можливостей учня, вихованні порядного, відповідального, свідомого громадянина країни. Отже, професійна відповідальність педагога має обов'язково ґрунтуватися на верховенстві загальнолюдських принципів, норм і цінностей моралі. Педагогічна відповідальність має бути узвичаєною, спільною, загальноустановленою для всієї системи освіти та оформленою у вигляді норм, правил і принципів професійної педагогічної етики.

Також акцентується увага на тому, що діалектичний взаємозв'язок свободи й відповідальності в освіті виявляється у єдності академічних свобод тих, хто навчається та їх відповідальності за навчання. З одного боку, поза визначенням освітніх свобод учні й студенти не можуть бути визначені як реальні суб'єкти навчального процесу, перетворюючись на об'єкти впливу. З другого боку, ігнорування учнями та студентами поняття відповідальності перетворює власне поняття свободи на нічим не обмежене свавілля, що в остаточному підсумку руйнує не лише підвалини освітньої системи, але й особистість суб'єкта людини.

Освітня свобода тісно пов'язана із академічною свободою, що охоплює, передусім, такі елементи як свободу викладання, свободу проведення наукових досліджень, свободу навчання. Вона неможлива без реальної автономії навчального закладу, яка виявляється в його самостійності, незалежності щодо реалізації навчального процесу, наукової, фінансової, господарської діяльності, в доборі кадрів тощо.

Виховання відповідальної особистості учня та студента має бути системним. Його організація і планомірне здійснення потребують тривалого часу. До того ж ця робота повинна здійснюватися вчителями та викладачами не лінійно, не шляхом посилення засобів примусу й контролю, а гнучко. За такого підходу моральний ідеал набуває реального гуманістичного сенсу, реалізуються автономія особистості, її свобода і творчість. Завдання вихователя полягає в тому, щоб виховувати в кожного вихованця глибоку індивідуальну здатність обов'язку, відповідальності перед колективом, суспільством. Без цієї здатності, без конкретних її виявів, без звичок і традицій, які з неї випливають, немислима справжня свобода особистості. Тому важливо запроваджувати у виховній роботі з учнями та студентами особистісно орієнтовані технології творчого виховання.

Принцип залучення кожного студента до активного самовиховання відповідальності реалізується через цілеспрямоване педагогічне стимулювання його роботи над собою, забезпечення більш високої потреби у самовихованні

завдяки позитивним мотиваційним установкам для подальшого вдосконалення особистості.

У шостому розділі – **«ЗМІНА ПРІОРИТЕТІВ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ»** – зазначається, що ключовим виміром відповідальності є змістовна відповідальність, яка полягає в насиченні всіх видів діяльності фундаментальними, гуманістичними, загальнолюдськими, культурними, спеціально-професійними, особистісними та іншими знаннями, вміннями, цінностями, смислами, категоріями й образами.

Необхідно звернути особливу увагу на багатовимірність, поліфункціональність і мультисуб'єктивність поняття змісту освіти. Світоглядно-філософський, соціокультурний та ціннісно-орієнтаційний розгляд змісту цієї категорії значно поглиблює розуміння проблеми змістовної відповідальності закладів освіти. До того ж зміст освіти є феноменом освітнього простору, який містить суспільно необхідний комплекс знань, умінь, навичок, ціннісно-світоглядних орієнтацій та нормативних орієнтирів, необхідних для прищеплення наступним поколінням за допомогою антропоцентричних, особистісно формуючих педагогічних засобів та методик. Принагідно змістовна відповідальність в освітньому просторі однаково притаманна всім суб'єктам навчально-виховного процесу – не тільки тим, хто навчає, але й тим, хто навчається.

Питання «чому вчити» виявляється основною проблемою, яка визначає сутнісні аспекти змістовної відповідальності закладів освіти. Визначення змісту освіти в такому ракурсі постає як центральна проблема освітньої політики і контур відповідальності освіти, який передбачає проходження різних етапів формування відносин відповідальності в освітній сфері.

Змістовна відповідальність закладів освіти передбачає необхідність чіткого і різнопланового структурування змісту освіти із врахуванням усіх її етапів – від шкільного до університетського і післядипломного – з метою вибудовування ефективної системи неперервної освіти протягом життя. Істотну роль в цьому процесі відіграють основні принципи визначення змісту навчання у школі та ВНЗ.

Актуальність фундаменталізації і гуманізації змісту навчального процесу спирається на принципи побудови цілісного освітнього простору, який має поєднувати не тільки загальнонаукове обґрунтування педагогічного процесу та його змістовної частини, але й на особистісно-спрямовані інноваційно-гуманістичні методи розвитку того, хто навчається. Адже саме вони дозволять сконцентрувати головний зміст навчання на розвитку особистісної унікальності. Окрім того, ці дві тенденції поєднують в собі необхідне в трансформаційному суспільстві усвідомлення цінності побудови цілісної картини світу на підставі індивідуально-особистісних прагнень і переконань. Тому заклади освіти є змістовно відповідальними за створення сприятливого

для фундаменталізації та гуманізації змісту навчального процесу освітнього середовища.

Змістовна відповідальність закладів освіти також ґрунтується на підпорядкуванні змісту навчання в закладах всіх рівнів загальнолюдським цінностям і стандартам: утвердженню толерантності, миролюбства, екологічної безпеки, захисту прав людини, демократії, солідарності тощо. Тому що тільки на засадах загальнокультурних та гуманістичних цінностей, образів, смислів і категорій можливо вибудувувати цілісну змістовну картину світу в навчанні дітей, юнацтва і молоді. Саме загальнолюдські цінності можуть бути єдиним фундаментом для систематичного створення змістовного наповнення процесу навчання, яке базується на інноваційно-гуманістичних принципах і цілях. Через це за їх реалізацію несуть основну змістовну відповідальність заклади освіти та всі без винятку суб'єкти навчально-педагогічного процесу. У зв'язку з цим, одним з пріоритетних напрямів реформування вітчизняної системи освіти має бути впровадження в організацію навчального процесу, і насамперед у його зміст, аксіологічної складової.

Розкривається структурована природа відповідальності навчальних закладів в умовах сучасного освітнього процесу.

Соціальна відповідальність вищих навчальних закладів пов'язана з тим, що саме у системі вищої освіти формується інтелектуальна еліта нації. Фахівці з вищою освітою є показником освіченості, цивілізованості країни, її професійного, наукового потенціалу і конкурентоспроможності. На жаль, стрімкий процес девальвації значущості і якості вищої освіти в Україні привів до того, що випускники університетів не відповідають багатьом вимогам до фахівців з університетською освітою, сформованим ще за радянських часів. Соціально відповідальна вища освіта має забезпечити високий рівень реалізації не тільки традиційних – навчальної і дослідницької функцій, але і нових – інноваційної і підприємницької. В умовах аномічності українського суспільства особливу увагу треба надати виконанню культурологічної функції вищої освіти.

Докорінна трансформація освіти пов'язана із розгортанням інформаційного суспільства та викликами глобалізованого світу, які зумовили прагнення освітніх інститутів різних країн світу шукати на них адекватні відповіді. Зміцнення власної конкурентоспроможності в умовах швидкоплинної динаміки ринкових змін є не просто бажаним, а критичним фактором. Без автономії як найбільш гнучкої і ефективної форми самоврядності університетів, які створюють нові знання реалізація цього чинника неможлива. Без створення атмосфери відвертості та прозорості в діяльності сьогодні складно досягнути поставленої мети.

Водночас, у сучасній українській системі освіти відсутній достатній рівень відповідальності навчальних закладів за остаточні результати освітньої діяльності. Не розвинені достатньою мірою незалежні форми і механізми участі громадян, працевдавців, професійних співтовариств у вирішенні питань освітньої

політики, серед іншого і в процесах незалежної суспільної оцінки якості освіти. Достатньо гострою в Україні є проблема невідповідностей між обсягами і структурою підготовки фахівців з вищою освітою та реальними потребами економіки й суспільства. З огляду на це значно зростає відповідальність керівництва закладів освіти щодо забезпечення якості освіти.

Ефективність управління вищими навчальними закладами нині є одним з основних аспектів модернізації вищої освіти в Європейському Союзі разом з навчальним і фінансово-економічним компонентами. Саме тому підготовка керівних кадрів для освіти – важливий чинник забезпечення її відповідальності перед суспільством та особистістю. Тому неперервний розвиток професійної компетентності керівників навчальних закладів є відповіддю на соціальне замовлення щодо забезпечення професійного управління навчальними закладами.

ВИСНОВКИ

На основі одержаних результатів зроблено такі висновки:

1. Визначено, що поняття відповідальності належить до тих фундаментальних категорій, які є стрижневими щодо визначення концептуальних засад ціннісних орієнтацій, життєвої позиції, сенсовизначальних доміант життєдіяльності, світовідчуття, світосприйняття і світорозуміння особистості, її активності й творчості. Його зміст безпосередньо корелюється із сутністю таких термінів як «свобода», «вибір», «діяльність», «культура», «світогляд», «виховання». Адже людина як суб'єкт життєдіяльності, з одного боку, має завжди узгоджувати власні дії з вчинками інших суб'єктів, певною мірою обмежувати особисті прагнення, щоб не завадити здійсненню інтересів інших. А з другого – наполегливо шукати шляхи й ресурси для реалізації власного погляду на життя, особистих інтересів, вияву індивідуальної свободи, усвідомлюючи і враховуючи принагідно міру безпосередньої відповідальності, передбачувані та непередбачувані наслідки.

2. Досліджено науковий інтеграл соціокультурної відповідальності освіти. З'ясовано, що це насамперед її відповідальність як соціального інституту перед суспільством за результати і якість професійної діяльності суб'єктів освітнього процесу. Фахівці з вищою освітою є показником освіченості, цивілізованості країни, її професійного, наукового, духовного потенціалу і конкурентоспроможності. Соціально відповідальна вища освіта має забезпечити високий рівень реалізації не тільки традиційних – навчальної і дослідницької функцій, але й нових – інноваційної і підприємницької.

3. Досліджено гуманістичний аспект соціокультурної відповідальності освіти. З'ясовано, що поступово створюються передумови для оновлення змісту й технологій виховання, формування гуманістичних цінностей і зразків громадянської позиції, виконання освітою виховної, культурологічної місії. Але

темпи цієї роботи не можуть задовольняти нікого, хто прагне рішучих змін в освіті і суспільстві. Відходить у минуле погляд на виховання як на процес подолання негативних тенденцій у розвитку особистості та засіб її перевиховання, сприйняття вихованця лише як об'єкта вихованих впливів. На зміну йому приходить відповідальне розуміння виховання як процесу залучення особистості в створену людством систему цінностей, окультурення її життя, сприяння становленню її сутнісних сил, творчої активності. Відповідальна освіта все більш активно сприяє формуванню нової ціннісної системи суспільства – відкритої, варіативної, духовно та культурно наповненої, толерантної, здатної забезпечити становлення громадянина і патріота, консолідувати суспільство на засадах пріоритету прав особистості, зменшення соціальної нерівності.

4. Запропоновано модель відповідальної державної освітньої політики, яка реалізується через відповідальне ставлення в усіх сферах людської життєдіяльності, де існують різні види відповідальності. В матеріальному виробництві вона проявляється в раціональному використанні природних та інших ресурсів, застосуванні тих або тих технологій, організації виробництва, якості одержаної продукції тощо. У політичній сфері відповідальність розгортається як вибір на пряму політичного розвитку, моделі політичної організації суспільства, діяльності політичних суб'єктів та інститутів та ін. Моральна відповідальність поширюється на всі сфери діяльності й пов'язана насамперед з можливостями вільного вибору. Юридична відповідальність врегульовується правовими нормами. А в освіті – відповідальність виступає як системний соціокультурний феномен.

5. Розглянуто суб'єкт-суб'єктний вимір освіти в контексті відповідальності. З'ясовано, що відповідальність суб'єкта може бути індивідуальною (особистою, персональною), колективною або груповою; за сферами її вияву – політичною, моральною, матеріальною, правовою, партійною тощо. Оскільки відповідальність органічно пов'язана із сукупністю умов, за яких людина може розкрити власну суб'єктивність, виконати певні вимоги й завдання, здійснити відповідний вибір та передбачити наслідки власної діяльності, оскільки вона невіддільна від проблеми свободи. Свобода і відповідальність є саме тими базовими категоріями, які дозволяють розглядати життєдіяльність людини як суб'єкт-суб'єктний процес вибору й самореалізації в історичному просторі та часі.

6. З урахуванням проблематичності як визначення поняття відповідальності соціального суб'єкта, так і результатів різних підходів в даній проблематиці запропоновано розуміння відповідальності соціального суб'єкта як здатності зазначеного суб'єкта взаємоузгоджувати в процесі спільної діяльності дії кожного з діями інших, усвідомлювати наслідки своєї діяльності та бути готовим визнавати підзвітність своїх дій перед собою, співгромадянами та майбутніми поколіннями.

7. Проаналізовано соціокультурну відповідальність вищих навчальних закладів, яка пов'язана з тим, що саме у системі вищої освіти формується інтелектуальна та професійна еліта нації. В Україні освіта визначена однією з найбільш важливих, пріоритетних ланок у становленні держави, а вища освіта має стати провідним фактором державного й культурного будівництва. Останнє набуває особливої ваги у зв'язку з прагненням України інтегруватися в світове співтовариство, насамперед в європейські структури. Тому саме освітні стандарти навчальних закладів України повинні забезпечити такий рівень відповідальної підготовки фахівців, який не поступався загально визнаним стандартам, а в дечому й перевершував їх. Лише за цих умов Україна буде цікавим партнером для об'єднаної Європи, лише так з нею будуть рахуватися інші держави.

8. Досліджена відповідальна підготовка педагогічних кадрів. Всезагальний статус відповідальності як норми, реалізується в усіх сферах життя суспільства, але вчитель несе особливу відповідальність. Соціальна природа діяльності вчителя в засадничує притаманне суб'єкту розуміння власного обов'язку і необхідності його дотримання (діяльної реалізації), узгодження їх із завданнями, які виникають у зв'язку з потребами суспільного розвитку. Підготовка вчителя на відповідальних засадах виступає імперативом сучасних трансформаційних процесів у вищій педагогічній освіті, позаяк безвідповідальна підготовка вчителя стане причиною його власної професійної безвідповідальності в майбутньому.

9. З'ясована відповідальність учнів і студентів, де кожен фігурант освітнього процесу має особисту міру відповідальності. Як соціальний інститут, який забезпечує процес і результат засвоєння особистістю певної суми знань, формування її компетенцій, світогляду та культури, котрі визначають соціальне обличчя індивіда, освіта не може здійснюватися на «безвідповідальних» засадах. Загальна відповідальність, яка розпочинається з визначення державної політики в галузі освіти, покладається на державу. Ця відповідальність делегується установам і відомствам, котрі керують освітньою галуззю, а також поширюється на конкретних керівників та виконавців – усіх учасників навчально-виховного процесу, насамперед педагогів, батьків і дітей. Особливе місце в цій системі належить саме відповідальності учнів і студентів, як головних суб'єктів навчального процесу, що мають апріорі бути зацікавленими в якісній освіті.

10. З'ясована змістовна відповідальність закладів освіти. Проблеми відповідальності розгортаються в моральній, освітній, науковій, релігійній сферах життя й діяльності людини. Але найбільш гостро (і дискурсивно) вони виявляють себе в організації життєдіяльності закладів освіти. І хоча відповідальність пронизує всі сфери життя суспільства, в діяльності закладів освіти вона постає головною складовою соціальної відповідальності загалом, тому що в освіті й через освіту людина формується як особистість. Саме в цих закладах виховуються світогляд, особистісні почуття, ціннісні орієнтації,

принципи самореалізації індивіда, з якими він піде в життя й буде реалізовувати у власній життєтворчості.

**Основні положення дисертаційного дослідження
викладені у таких публікаціях автора:**

Монографія:

1. Линовецька О.В. Соціокультурна відповідальність освіти: [монографія] / О.В. Линовецька. – К.: Вид-во НПУ М.П. Драгоманова, 2011. – 373 с.

Статті у фахових наукових виданнях:

2. Линовецька О.В. Освіта як чинник соціокультурного розвитку особистості / О.В. Линовецька // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис / [гол. ред. В.П. Андрущенко]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – №2. – С. 20-26.

3. Линовецька О.В. Академічні свободи та університетська автономія / О.В. Линовецька // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис / [гол. ред. В.П. Андрущенко]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – №3. – С. 27-31.

4. Линовецька О.В. Соціальне призначення освіти: теоретико-методологічний контекст / О.В. Линовецька // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис / [гол. ред. В.П. Андрущенко]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – №4. – С. 10-16.

5. Линовецька О.В. Відповідальність освіти перед викликами сучасних глобальних проблем / О.В. Линовецька // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Випуск 17. – С. 22-25.

6. Линовецька О.В. Міра усвідомлення суб'єктом рівня власної свободи і відповідальності в навчальному процесі / О.В. Линовецька // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Випуск 18. – С. 30-34.

7. Линовецька О.В. Законодавчі засади державної політики в галузі освіти / О.В. Линовецька // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Випуск 101. – С. 51-61.

8. Линовецька О.В. Науковість навчально-виховного процесу як основна умова його ефективності та відповідальності / О.В. Линовецька // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П. Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Випуск 103. – С. 134-141.

9. Линовицька О.В. Поняття, природа і структура «суб'єкта» освітнього процесу / О.В. Линовицька // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2011. – Випуск 53. – С. 392-395.

10. Линовицька О.В. Формування відповідальної державної політики в галузі освіти / О.В. Линовицька // Політологічний вісник: Збірник наукових праць. – К.: ІНТАС, 2011. – Випуск 56. – С. 134-140.

11. Линовицька О.В. Відповідальність держави, установ та відомств у галузі освіти / О.В. Линовицька // Політологічний вісник: Збірник наукових праць. – К.: ІНТАС, 2011. – Випуск 57. – С. 196-204.

12. Линовицька О.В. Проблема забезпечення відповідності змісту освіти загальнонародським цінностям та стандартам / О.В. Линовицька // Політологічний вісник: Збірник наукових праць. – К.: ІНТАС, 2011. – Випуск 58. – С. 242-249.

13. Линовицька О.В. Основні принципи визначення змісту навчання у сучасних закладах освіти / О.В. Линовицька // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: «Філософські науки» / [гол. ред. В.С. Пазенок]. – К., 2011. – Випуск 11. – С. 136-151.

14. Линовицька О.В. Відповідальність освіти в контексті виконання її основних функцій / О.В. Линовицька // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: [зб. наук. пр.]. – 2011. – Випуск 26 (39). – С. 287-291.

15. Линовицька О.В. Основні функції освіти / О.В. Линовицька // Мультиверсум. Філософський альманах: [зб. наук. пр.] / [гол. ред. В.В. Лях]. – К., 2011. – Випуск 8 (106). – С. 222-235.

16. Линовицька О.В. Предметна сфера відповідальності в освіті / О.В. Линовицька // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2012. – Випуск 57(2). – С. 482-485.

17. Линовицька О.В. Природа і структура «суб'єкту» освітнього процесу / О.В. Линовицька // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – Випуск 20. – С. 36-40.

18. Линовицька О.В. Інноваційний розвиток освіти в контексті відповідальності / О.В. Линовицька // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – Випуск 21. – С. 51-56.

19. Линовицька О.В. Автономія і відповідальність навчального закладу / О.В. Линовицька // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис / [гол. ред. В.П. Андрущенко]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – №1. – С. 56-60.

20. Линовицька О.В. Соціокультурне призначення педагога і відповідальність педагогічних кадрів / О.В. Линовицька // Мультиверсум. Філософський альманах: [зб. наук. пр.] / [гол. ред. В.В. Лях]. – К., 2012. – Випуск 4 (112). – С. 169-177.

21. Линовицька О.В. Соціокультурні аспекти відповідальності у сфері освіти / О.В. Линовицька // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: [зб. наук. пр.]. – 2012. – Випуск 29 (42). – С. 135-149.

Статті у інших виданнях:

22. Линовицька О.В. Відповідальна підготовка педагогічних кадрів / О.В. Линовицька // Директор школи, ліцею, гімназії. Всеукраїнський науково-практичний журнал. – 2012. – Випуск 3. – С. 103-107.

АНОТАЦІЇ

Линовицька О.В. Освітня парадигма відповідальності: філософське осмислення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2012.

Відповідальність освіти аналізується як соціальний інститут, що забезпечує процес і результат засвоєння особистістю певної суми знань, формування її компетенцій, світогляду та культури. В роботі підкреслюється, що освіта не може здійснюватись на «безвідповідальній основі». Кожен, хто входить в цей процес, має свою міру відповідальності. Загальна відповідальність, що розпочинається з визначення державної політики в галузі освіти, покладається на державу. Ця відповідальність делегується установам і відомствам, які керують освітньою галуззю, а також розповсюджується на конкретних керівників і виконавців – всіх учасників навчально-виховного процесу, включаючи педагогів, батьків і дітей.

Доведено, що освіта має активно сприяти формуванню нової ціннісної системи суспільства – відкритої, варіативної, духовно та культурно наповненої, толерантної, здатної забезпечити становлення громадянина і патріота, консолідувати суспільство на засадах пріоритету прав особистості, зменшення соціальної нерівності.

Розглянуто відповідальну державну політику в галузі освіти, сутність змістовної відповідальності закладів освіти і відповідальність у сфері підготовки педагогічних кадрів. Здійснено структурування відповідальності в освіті за її суб'єктами, кожному з яких визначено міру відповідальності й імператив її забезпечення. Чітко встановлено суб'єкт-суб'єктний вимір відповідальності, міру усвідомлення кожним суб'єктом рівня власної свободи і відповідальності в навчально-виховному процесі.

Вибудовано архітектоніку відповідальності учня й студента в контексті реалізації їх академічних свобод, підвищення дисципліни навчального процесу,

академічної чесності та ролі студентського самоуправління. Визначено науковий інтеграл і гуманітарну складову освітнього процесу як підставу забезпечення належної соціокультурної відповідальності освіти.

Ключові слова: освіта, відповідальність, соціокультурна відповідальність, якість освіти.

Линовицкая О.В. Образовательная парадигма ответственности: философское осмысление. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора философских наук за специальностью 09.00.10 – философия образования. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2012.

Ответственность образования анализируется как социальный институт, который обеспечивает процесс и результат усвоения личностью определенной суммы знаний, формирования его компетенций, мировоззрения и культуры. В работе подчеркивается, что образование не может осуществляться на «безответственной основе». Каждый, кто входит в этот процесс, имеет свою меру ответственности. Общая ответственность, которая начинается с определения государственной политики в отрасли образования, полагается на государство. Эта ответственность делегируется учреждениям и ведомствам, которые руководят образовательной отраслью, а также распространяется на конкретных руководителей и исполнителей – всех участников учебно-воспитательного процесса, включая педагогов, родителей и детей.

Доказано, что образование должно активно способствовать формированию новой ценностной системы общества – открытой, вариативной, духовно и культурно наполненной, толерантной, способной обеспечить становление гражданина и патриота, консолидировать общество на принципах приоритета прав личности, уменьшения социального неравенства.

На основании историко-философской реконструкции понятия «ответственность» предложено определение ответственности, как социально-философской категории, отражающей объективный характер взаимодействия субъектов деятельности на основе взаимно предъявляемых требований, детерминированных социальными нормами. Предложена классификация ответственности: в соответствии со спецификой объекта выделена и проанализирована индивидуальная и коллективная ответственность; на основе существенных различий в формах её реализации определены экономическая, политическая, экологическая, юридическая, профессиональная, моральная и другие виды ответственности.

Рассмотрена ответственная государственная политика в сфере образования, сущность содержательной ответственности учебных заведений и ответственность, в сфере подготовки педагогических кадров. Осуществлена структуризация ответственности в образовании в соответствии с субъектами,

каждому из которых определена мера ответственности и императив ее обеспечения. Четко установлены субъект-субъектное измерение ответственности и мера осознания каждым субъектом уровня собственной свободы и ответственности в учебно-воспитательном процессе.

В работе показана коррелятивная зависимость между эффективным развитием современного общества и ответственностью образования, которое заключается в эффективном развитии современного общества возможно лишь на основании ответственности образования, которая благодаря способности опережающего отражения действительности, достоверных перспектив и альтернатив развития не только образовательной, но и общественной, сферы, в целом, приобретает статус локомотива общественных превращений.

Исследованы не только социокультурное назначение педагога и его ответственность перед учеником, родителями, обществом, но и мера личной ответственности учеников и студентов в контексте расширения академических свобод.

Дальнейшее развитие получили положения современной философии образования о содержательной ответственности образовательных заведений с учетом развития их автономии, эффективности организации учебного процесса, совершенствования моральных качеств руководящих кадров и преподавательского состава. Выстроена архитектура ответственности ученика и студента в контексте реализации их академических свобод, повышения дисциплины в учебном процессе, академической честности и роли студенческого самоуправления в образовании. Определен научный интеграл и гуманитарная составляющая образовательного процесса как основание обеспечения надлежащей социокультурной ответственности образования.

Ключевые слова: образование, ответственность, социокультурная ответственность, качество образования.

Lynovytska O. The Educational Paradigm of Responsibility: a Philosophical Reflection. - Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 09.00.10 – philosophy of education. National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2012.

Education responsibility is being analyzed as social institute which provides the process and outcome of the acquiring a certain amount of knowledge by a person, forming of his competences, ideology and culture. This article highlights education can not be implemented on «irresponsible base». Everyone who enters this process has his own measure of responsibility. Overall responsibility that begins with the definition of state educational policy is being relied on the state. This responsibility is delegated to agencies and departments that manage educational sector and also extends to the specific leaders and executives – to all members of educational and tutorial process, including teachers, parents and children.

It is proved that education should actively promote a new value system of society- an open, variable, spiritually and culturally filled, tolerant, able to ensure the formation of a citizen and patriot, consolidate society on the basis of priority of individual rights, reducing social inequality.

It is considered the responsible state educational policy in the educational sector, the essence of meaningful educational accountability of educational institutes and the responsibility in the teachers training sector. Structured accountability in education for its subjects was developed, mayor liability and the assurance imperative for each subject was defined. Subject-subjective dimension of responsibility, awareness of own level of freedom and responsibility in educational and tutorial process by each subject were clearly defined.

The architecture of disciple and student responsibility in the context of their academic freedom, educational process discipline improvement, academic honesty and the role of student self-government was elaborated. Scientific integral and humanitarian integral part of the educational process as a basis to ensure proper social and cultural accountability of education were defined.

Key words: education, responsibility, social and cultural responsibility, education quality.